

7. baskısını (Pearson) yapan *Klasik Mitoloji*, klasik mitosların kültürel bağlamlarına açıklık getirirken, Grek ve Roma mitoslarını aralarındaki bağlantıları vurgulayarak daha ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Hem klasik hem günümüze ait çok sayıda görsel malzemenin yanı sıra, klasik mitoslarla ilgili en iyi antik kaynakların daha açık ve anlaşılır çevirileri de bu kapsamlı metinde yer almaktadır. Son yapılan akademik çalışmalardan yararlanan bu kitap, bir yandan Grek ve Roma mitoslarının günümüze kadar uzanan mirasını tarihsel bir perspektife oturturken diğer yandan Yakın Doğu mitoslarının etkilerini vurgulamakta ve bu yönüyle öğrenciler için değerli bir kaynak işlevi görmektedir.

7. baskıda yeni neler var?

* "God of War" bilgisayar oyunu, *300 Spartalı* filmi, Rick Riordan'ın gençlik romanı dizisi *Percy Jackson* ve vampir mitoslarıyla ilgili yeni "Perspektif" bölümleri.

* Önemli yerlerde daha iyi görsel destek sağlayan sekiz yeni harita.

* İncelenen mitosla ilgili daha fazla görsel destek sağlayan yeni fotoğraflar.

ISBN: 978-605-9521-69-7

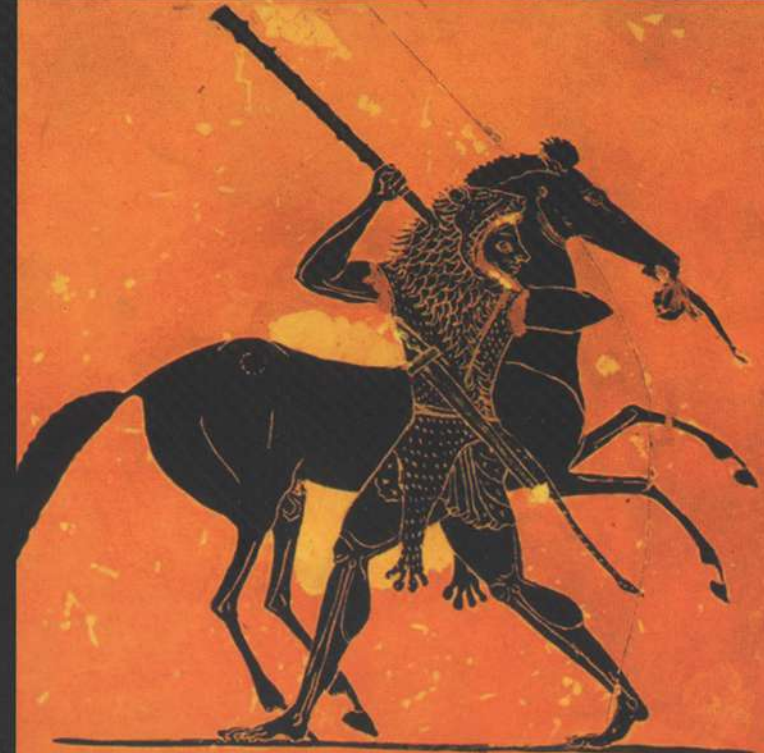
9 786059 521697

KLASİK MİTOLOJİ

BARRY B. POWELL

WISCONSIN-MADISON ÜNİVERSİTESİ

7. baskıdan çeviri

Bilge
Kültür-Sanat

Çeviri / Sinan Okan Çavuş

ÇEVİRMENİNİN OTU

1. BÖLÜM

MİTOSLARIN DOĞASI

Antik mitolojinin sorularıyla uğraştıkça, çözüm bulabileceğime olan inancım daha zayıflıyor. Kanımca, bu çözümsüz sorulara cevap aramak için yıllarını vermiş olan bizler tıpkı Sisypheos gibiyiz: kayayı bin bir güçle tam tepenin üstüne çıkardık derken kaya geri yuvarlanıyor ve her şeye yeniden başlıyoruz ve bu sonsuza kadar böyle sürüp gidiyor.

SIR JAMES G. FRAZER (1854-1941)

*Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökleri'nin** yazarı

BATİ ROMA İMPARATORLUĞU sona ereli bin beş yüz yıldan fazla olmasına karşın Klasik Dönem tanrı ve tanrıçalarının, Yunan ve Roma savaşçıları ve kahramanlarının öyküleri ilk günkü canlılıklarından hiçbir şey yitirmeden yaşamaya devam ediyorlar. Zeus, Venüs, Helen, Odysseus, Akhilleus, Aineias gibi bize eski Yunan ve Roma yazılı kaynaklarından miras kalan tanınmış isimler günümüz Batı sanatı ve edebiyatının başlangıcından bu yana perde arkasında var olagelmışlerdir, ancak isimleri ve hikâyeleri yazıdan çok daha önceki zamanlara, klasik mitosların bizim bildiğimiz şeklini yeni almaya başladığı bir döneme kadar gider.

Bundan sonraki bölümlerde Yunanlılardan ve Romalılarından bize kadar gelen belli bazı mitoslar ele alınacaktır, fakat bu bölümde kendimizi, genelde klasik mitosları daha iyi anlayabilmemiz için gerekli olan hazırlık sorularıyla sınırlayacak, mitosun ne olduğunu tanımlamaya çalışacak ve üç ana mitos türünden -*ilahî mitos*, *efsane* ve *halk hikâyesi*- bahsedeceğiz. Ayrıca, mitoslar üzerine yapılan akademik çalışmaların bazı özelliklerine kısa bir bakış atacağız.

MİTOS NEDİR?

İnsanlar ezelden beri birbirlerine hikâyeler anlatmaktadır, çünkü hikâyeler sözlü dilin doğal bir ürünü, bizi zekâ sahibi diğer canlılardan net bir şekilde ayıran hayal gücümüzün bir uzantısıdır. Gündelik yaşamın sıkıntılarını üzerimizden

James G. Frazer

John Gifford Professor of Classical Literature
University of Edinburgh

www.jamesgfrazer.org

atmamızı sağlayan ve dinleyenlere kendi öz değerlerini, inançlarını ve tarihlerini hatırlatan hikâyeler, gelmiş geçmiş bütün kültürlerin ortak paydasıdır.

Bu kitap, *mitos* olarak bilinen özel bir anlatı türü üzerinde durmaktadır. *Mitos* terimini tanımlamak oldukça güçtür. Bunun bir nedeni etnograflar, antropologlar ve edebiyat tarihçileri tarafından pek çok farklı kültürden derlenen hikâyelerin sayısız çeşitlilikte olmasıdır. Başlangıçta, *mythos* sözcüğü Yunancada sadece "söylev", "hikâye" veya "anlatılan olay" anlamlarında kullanılmaktaydı, fakat sonraları yazarlar *mitos* terimini sınırları daha belirgin anlamlarda kullanmaya başladılar. Son zamanlarda, kavramın karmaşıklığından sıdık sıyrılmış bazı akademisyenler, bu kavramın tutarlı bir karşılığının bile olmadığını öne sürmeye başlamışlardır. Üzerinde genel olarak anlaşmaya varılmış bir tanım, terimi, belli bir topluluk için kolektif bir önem taşıyan geleneksel hikâye olarak açıklar. Bu tanıma kabul edebiliriz, fakat önce ne anlama geldiği üzerinde dikkatle düşünmeliyiz.

Mitosların birer hikâye olduklarını söylemek, her şeyden önce, mitoslarda giriş-gelişme-sonuç şeklindeki klasik anlatı yapısına uygun bir olay örgüsünün bulunduğunu söylemektir. Tipik bir hikâyenin başında, genellikle ya birbirleriyle ya kara bahtlarıyla ya da kendi kendileriyle çatışma içinde bulunan karakterlerle tanışırız. Karakter sözcüğü, Yunancada "zihinde oluşan kalıcı iz" anlamına gelen *kharakter* sözcüğünden gelir. Hamlet bir türlü kesin bir karar veremez, Macbeth hırslıdır, Kral Lear etrafındakilerin gerçek karakterlerini göremeyecek kadar kördür. Karakter, kişinin yaptığı seçimlerin toplamıdır. Mitosların karakterleri tanrılar, tanrıçalar ya da diğer doğüstü varlıklar olabileceği gibi, sıradan insanlar veya insan gibi konuşup hareket eden yaratıklar da olabilir.

Tipik bir hikâyenin ortalarında bir yerde işler karmaşılaşmaya başlar, gerilim yükselir ve bir çatışma ortaya çıkar. Hikâye bittiğinde bu gerilim de bir şekilde çözülmüş olur. Bu temel yapının örneklerine günümüzdeki sayısız roman ve filmde de rastlarız: Kız oğlanla karşılaşır (başlangıç), kızla oğlan ayrılır (orta), kız oğlana kavuşur (son). Olay örgüsü, mitosların olmazsa olmaz bir ögesidir. Bir başı, bir ortası ve bir sonu olmadan hiçbir hikâye, dolayısıyla mitos, olamaz. Bazen laf arasında, örneğin, Yunan tanrısı Zeus mitosundan bahsederiz. Ne var ki Zeus bir mitos değil, kahramanlıklarının anlatıldığı efsanelerin merkezinde yer alan bir mitos karakteridir. Belli bir tanrının varlığına inanmak, onuruna ayinler düzenlemek ve dinsel semboller mitos değildir.

Mitosların bir diğer ögesi, hikâye edilen olayların gerçekleştiği yeri ve zamanı veren zaman ve mekân ögesidir. Mitoslar hiçbir zaman içinde bulunduğumuz zamanda veya yakın geçmişte gerçekleşmez; olaylar ya çok eski bir geçmişte veya bilinen kronolojik düzenin tamamen dışında, belirsiz bir zamanda geçer. Mekân, Atina veya Thebai gibi gerçek bir şehir olabileceği gibi, izleyicilerin aşına olduğu herhangi başka bir yer de olabilir. Kimi bazı mitoslarda ise mekân, gerçek dünyada kimsenin gidip görmediği yer altındaki karanlık ülkesi veya aslında var olan, ancak mitoslarda tanrıların yaşadığı yer olarak geçen Olympos Dağı, ya da kadim zamanların Girit'i gibi, belirsiz bir yerdir.

Görüldüğü gibi diğer bütün anlatılar gibi mitoslarda da karakterler, olay örgüsü, zaman ve mekân bulunur. Ne var ki mitos sıradan bir anlatı değil, geleneksel olarak tanımladığımız özel bir tür anlatıdır.

Geleneksel sözcüğünün İngilizcedeki karşılığı olan *traditional*, Latince "aktarmak, elden ele geçirmek, devretmek" anlamlarına gelen *trado* sözcüğünden gelir ve geleneksel anlatı da, bir anlatıcının diğerine, arada yazılı bir aktarım aracı olmaksızın sözlü olarak "aktarılan" (ya da önceki anlatıcılardan "gelen") bir anlatıdır. Yazının olmadığı toplumlarda hikâyelerin sözlü olarak aktarılması gerekir, bu yüzden geleneksel hikâyeler bir kuşaktan diğerine düşünce aktarım aracıdır. Bu şekilde geleneksel anlatılar bir yandan (hakkında çok az gerçek bilgi bulunan) geçmişle bağı sürdürürken, diğer yandan önceki kuşakların deneyim ve bilgisini geleceğe taşırlar. Önem verdiklerine ve ortak değerlerine ayna tutarak, bir toplumun kendini daha iyi tanımasını sağlarlar.

Mitosların yalnızca tek bir kişi değil, bütün topluluk için bir anlam ifade ettiği "kolektif önem", işte bu işlevden doğar. Mitoslar, özellikle kriz zamanlarında, topluluk üyelerinden beklenen örnek davranış modelleri sunar. Örneğin Homeros, İ.Ö. 8. yüzyılda yazdığı *Ilyada* destanında, ölen oğlu Hektor'un üzüntüsünden hayata küsen Troia (Truva) kralı Priamos'u yemek yemeye ikna etmek için Thebaili Niobe'nin öyküsünü anlatan Akhilleus'tan bahseder (üstelik Hektor'u öldüren, Akhilleus'un kendisidir). Yedi oğlu ve yedi kızı birden Artemis ile Apollon tarafından öldürülen Niobe yine de yemeden içmeden kesilmemiştir. Priamos da öyle yapmalıdır. Bundan dört yüz yıl sonra, ölüm cezasıyla yargılanırken Sokrates, bütün tehditlere rağmen gerçekleri söylemede ısrar etmesini, bir korkak olarak utanç içinde yaşamaktansa Troia'nın surları önünde kahramanca ölmeyi yeğleyen Akhilleus örneğini vererek savunur.

Mitoslar, geleneksel oldukları için anonimlerdir de. Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı, J.R.R. Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi* roman dizisi, J.D. Salinger'in *Gönüllü*'sini (Catcher in the Rye) veya George Lucas'ın *Yıldız Savaşları* film serisi gibi modern anlatı biçimlerinin tersine mitosların belli bir yazarı veya yaratıcısı yoktur. Mitosları konu alan edebi eserlerin bilinen bir yazarı olabilir, ama mitosların yoktur. Sophokles Kral Oidipus'la ilgili bir tragedya yazmıştır, fakat Oidipus mitosu Sophokles'ten çok daha önce vardı ve kimse bu hikâyeyi ilk kimin anlattığını, yaratıcısının kim olduğunu bilmiyordu.

Mitosların bu anonim özelliği, Platon'un izinden giden Yunanlıların *mythos* (kurmaca hikâye, efsane) ile *logos* (kurmaca olmayan hikâye, sözlü nakil) kavramlarını neden karşıt uçlara yerleştirdiklerini anlamamızı sağlar. *Logos* anlatıcısı, olanı olduğu gibi anlatmakla yükümlüdür ve sözlerinin doğruluktan sorumludur. *Logos*, yaşanan sıradan olaylara getirilen akılcı bir açıklamadır. Antropoloji, *insan ırkını inceleyen bilim dalı*; biyoloji, *yaşam biçimlerini inceleyen bilim dalı*; hatta mitoloji, (çoğu zaman *mitos* sözcüğüyle eş anlamlı kullanılsa da) *mitosları inceleyen bilim dalı* örneklerinde olduğu gibi, belli bir konuya getirilen akılcı/bilimsel yaklaşımları tanımlamak için hâlâ -loji sonekini kullanmaktayız. Buna karşılık bir *mitos anlatıcısı* anlattıklarının doğru olup olmadığından kişisel olarak sorumlu değildir. Ne de olsa anlatıcı, anlatıklarını kendisi üretmemiştir, yalnızca duyduklarını aktarıyordu.

Yazarın
Söz
anlatı
anlatıcı
göz ön

Mitos
örnek
davranış
göstere

Mitoslar
YAZAR
YOKTUR

MITOS
X
LOGOS

akılcı
anlatıcı

Mitosla
mekân ve
zaman

logos → logos

PERSPEKTİF 1.1

"ATLANTİS MİTOSU"

Timaeus diyalogunda Platon, Atinalı devlet adamı ve kanun yapıcı Solon'un (İ.Ö. 638-559 civarı) Mısır'a yaptığı yolculuğu kendi ağzından aktarır. Bu yolculuk sırasında Solon batı denizlerinde, Herakles Sütunları'nın (Cebelitarık Boğazı) ötesinde bir yerde bir zamanlar var olmuş *ütopik* bir ada krallığından bahsedildiğini duyar. Ada, Libya ile Asya'nın toplamından daha büyükmüş. Günlerden bir gün şiddetli bir deprem ve ardından gelen sel bu koca adayı sulara gömene kadar, yüksek uygarlık sahibi insanlar yaşarmış burada. Yine Platon, *Critias* adlı bir başka diyalogunda, artık (Dünyayı sırtında taşıdığına inanılan Titan "Atlas'ın Ülkesi" anlamına gelen) Atlantis adını verdiği bu ada ile ilgili çok daha ayrıntılı şeyler anlatır.

Hikâyesini, Herakles Sütunları'nın ötesindeki bir adanın üzerinde bulunan kutsal bir ağacı korumakla görevli *Hesperidler* (Batı *nymphaları*) hikâyesi üzerine kurmuş olması kuvvetle muhtemel Platon'dan önce Atlantis'ten bahseden kimse yoktur. Bu hikâye, günümüzde kullandığımız anlamda bir mit değildir çünkü kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel bir anlatı değil, ideal bir devleti tanımlamak için Plato tarafından "kurulmuş" bir ilk örnektir. "Atlantis," uzunca bir süre *ütopik*, 'ideal' bir devletle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Kraliçe I. Elizabeth döneminin önde gelen filozof ve edebiyatçılarından biri olan Francis Bacon'ın (1561-1626), *ütopik* bir dünyayı anlattığı *Yeni Atlantis*'i Platon'un orijinalini temel alır.

Atlantik Okyanusunun, ya da dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir denizin derinliklerine gömülmüş gerçek Atlantis'i bulmak için girişilen modern araştırmalar, Ignatius Donnelly adlı bir yazarın 1882'de basılan *Atlantis: Tufandan Önceki Dünya* (*Atlantis: The Antediluvian World*) kitabıyla başlar. Donnelly, kitabında, Platon'un tasvirlerinin kelimesi kelimesine doğru olduğunu iddia ediyordu. Ona göre ilk medeniyet bu yitik Atlantis adasında kurulmuş, buradan dünyaya yayılmıştı. Cennet Bahçesi, İrem Bağları gibi hikâyeler Atlantis'ten yadigârdır ve bu adadaki krallar ve kraliçeler zaman içinde Yunanlıların, Finikelilerin, Hinduların ve İskandinavların tanrıları ve tanrıçalarına dönüşmüşlerdir. Atlantis'in ilk dini olan güneşe tapma, Mısır ve Peru'da varlığını sürdürmüştür. Tunç çağı olarak adlandırdığımız dönemin yüksek medeniyetlerinin kalıntıları aslında önce Atlantis'te doğmuş, oradan da, Büyük Tufan'la ilgili hikâyeleri de beraberinde taşıyarak, anakaraya yayılmıştır.

Kısa bir süre önce yapılan araştırmalarda, Ege Denizinde, Yunanistan'ın güneydoğusunda uzanan Kyklad takımadalarının en güney ucundaki Thera (Santorini) adasının büyük bir volkanik patlamada yok olmanın eşiğine gelmiş olduğunu keşfedilmesi, Platon'un Atlantis efsanesinin kökleriyle ilgili yeni umutlar yeşertmiştir. (Perspektif Resim 1.1).

Bulgular, Girit adasındaki uygarlığın, büyük bir ihtimalle, bu volkanik patlama sonucu İ.Ö. yaklaşık 1450'lerde yok olduğunu düşündürmektedir. Ne var ki, 1991'de Grönland'dan çıkarılan buz örnekleri üzerinde yapılan radyokarbon tarihlendirme çalışmaları ve ağaç halkalarında gözlemlenen buzullaşma olayları sayesinde volkanik patlamanın İ.Ö. 1620'lerde, yani Girit uygarlığını yok edemeyecek kadar erken bir tarihte gerçekleştiğini ortaya konmuştur.

PERSPEKTİF RESİM 1.1 Kyklad takımadalarından Thera adasının ortasındaki volkanik çöküntü krateri; jeoloji tarihinde kayda geçmiş en büyük volkanik hareket olan İ.Ö. yaklaşık 1620'deki büyük patlamadan önce burası kuru bir toprak parçasıydı. (©Mikel Bilbao Gorostiaga/Alamy)

Atlantis hikâyesi bir mit olmasa da, geleneksel mitleri incelemek için başvuru olan aynı yöntemlerle incelenmektedir. Yerleşik bütün tanımların sınırlarında, hiçbir yere tam olarak uymayan bir "istisna," kuraldışı bir olgu her zaman bulunur. Akademisyenlere göre Platon, mitlerin ait olduğu "sözlü" dünya ile günümüzün yazılı kültürü arasında duran bu kuraldışı isimlerden biridir.

Geleneksel bir hikâye, sözlü aktarım sırasında sürekli bir değişime uğrar. Aynı hikâyeyi aktaran her anlatıcının farklı bir amacı vardır ve hikâyenin içinde farklı yerleri vurgular veya farklı yerleri daha ayrıntılı anlatırlar. Niobe'nin hikâyesi, kendini üstün görmenin tehlikeleri konusunda çok güzel bir örnek olabilirken (Niobe, Apollon ile Artemis'in annesinden daha çok çocuğu olmakla böbürlenmektedir), Akhilleus aynı hikâyeyi, yemek yemenin evlat acısını hafifletebileceğini göstermek için kullanır. Homeros, Akhilleus'un zorlu seçimini, kısa ama şerefli bir yaşamla uzun ama utanç dolu bir yaşam arasında yapılmış bir seçim olarak tanımlar, fakat cesaret ile korkaklık arasındaki seçimden hiç bahsetmez. Yunan mitoslarının yer aldığı yazılı kaynaklarda aynı mitosun çarpıcı şekilde farklı versiyonlarına sıkça rastlarız. Hem Homeros hem de Sophokles, Thebai kralı Oidipus'un kendi babasını öldürüp öz annesiyle evlendiğini aktarır, ancak Homeros'un versiyonunda Oidipus gerçek ortaya çıktıktan sonra tacını bırakmazken, Sophokles'in yazdığı tragedyada gözlerini kör eder ve meczup bir gezgin gibi kendini yollara vurur. Ne Homeros'un ne de Sophokles'in versiyonu "asıl" versiyondur; her biri, bir diğerinin "varyantıdır." Oidipus mitos, bütün varyantlarını birden kendinde barındırır.

Bütün Yunan mitoslarının bütün varyantlarını bir araya getirmeye çalışsak, devasa bir kitap yazmamız ya da gigabaytlar boyutunda bir web sitesi

* Grekçede "yok-yer (olmayan yer)" anlamına gelen utopia sözcüğü ilk defa Sir Thomas More (1478-1535) tarafından kullanılmıştır. İngiltere kralı VIII. Henry'nin başdanışmanı ve en yakın arkadaşı olan More, aynı kral tarafından idam ettirilmiştir.

MITOSların
VARYANT-
ları.
Farklı
versiyonları
neden
var?

Patlaması : 16 1620 civarı

hazırlamamız gerekirdi ve yine de sonunda ortaya, bu geleneğin eksik ve hatalı bir resmi çıkardı. Kaldı ki, bizim asıl ilgimizi çeken şey bu farklılıklar değil, farklı yorumlar arasında öne çıkan, kalıcı olmayı başarmış, bazıları büyük edebi eser mertebesine ulaşmış versiyonlardır. Örneğin Sophokles'in Oidipus'u Homeros'unkinden daha çok benimsenmiş, daha kalıcı olmuştur. Aslında her insan topluluğunun kendi geleneksel anlatı dağarcığı vardır, fakat bu kitapta biz kendimizi Yunan ve Roma mitoslarıyla sınırlandıracak, ancak gereken yerlerde daha önceki paralel geleneklerden, özellikle Yunan mitoslarının çoğuna kaynaklık eden Yakın Doğu mitoslarından bahsedeceğiz.

MITOS TÜRLERİ

Günümüz akademisyenleri mitosları, ana karakterleri ve anlatıcı/dinleyici için yüklendiği işlevine göre aşağıdaki türlere ayırırlar. **İlahi mitoslar** (gerçek mitoslar olarak da bilinirler), ana karakterlerin doğaüstü varlıklar olduğu, yaşadığımız dünyanın, ya da bazı yönlerinin, neden öyle olduğunu açıklayan hikâyelerdir. **Efsaneler** (ya da *sagalar*), kadın veya erkek, geçmişte yaşamış insanların gerçekleştirdikleri kahramanlıkları konu alır. Sözcüğün kökeni, Latince "okunması gereken şeyler" anlamında kullanılan *legenda* sözcüğünden gelir. Okunması gereken şeylerden kasıt, Hristiyan azizlerinin başından geçen, moral yükseltici hikâyelerdir. **Halk hikâyeleri** ise, kahramanları sıradan insanlar ya da hayvanlar olan hikâyelerdir. Dinleyicilerini eğlendirir, bazı istenen davranış kalıplarını öğretmeyi veya pekiştirmeyi hedeflerler.

Mitoslar hakkındaki bilgilerimiz arttıkça, bu türleri birbirinden ayırmanın ne kadar zor olduğunu farkına varıyoruz. Örneğin, ilk bakışta efsane gibi görünen bir hikâyenin içinde halk hikâyelerine veya ilahî mitoslara özgü pek çok unsura rastlanabilmektedir. Yine de bu tür ayrımların yararları da yok değildir, çünkü bize, mitosların çeşitli özelliklerini diğerlerinden ayırıp bağımsız olarak inceleyebilme fırsatı vermektedir. Şimdi, bu mitos türlerinin her birine yakından bakalım.

İlahî Mitos

İlahî mitosların temel özelliği olan doğaüstü varlıklar, sıradan insanlara göre daha güçlü ve gösterişli olarak resmedilir. Bazı durumlarda insan veya hayvan kılığına girip çıkabilirler. Yıldırım, fırtına, yağmur, ateş, deprem veya cansız can verme gibi bazı doğal olaylara hükmedebilirler. Bu doğaüstü varlıklar kendi suretlerinde ortaya çıktıklarında insan gözüne olağanüstü büyüklükte, nefes kesici güzellikte veya korkunç çirkinlikte görünürler. Birbirleriyle çatıştıkları zaman neredeyse kıyamet kopar, dağlar yerinden oynar, denizler taşar.

Bazen bu doğaüstü karakterlerin görünür bir sureti veya belirgin kişisel özellikleri olmaz. Yunan mitoslarındaki Nike (zafer), örneğin, yalnızca soyut bir kavramdır (Resim 1.1).

Diğer bazı durumlarda bu doğaüstü karakterler, kendilerine özgü güçlü kişisel özellikleri olan tanrı, tanrıça veya kötü ruhlu varlıklardır. Yunan mitosunun gökyüzü tanrısı Zeus, sadece gökyüzünün kişileşmiş hâli değildir; güçlü bir baba, sık sık eşini aldatan bir koca ve insanların arasındaki anlaşmazlıkları çözen bir yargıç olarak da resmedilir.

RESİM 1.1 Güneşin önünde alçalan yıldızlar. Attika şarap kasesi, İÖ yaklaşık 435. Erkek çocuklar olarak temsil edilen yıldızlar, atlar tarafından çekilen arabasındaki Helios gelmeden önce denize doğru alçalıp gözden kayboluyorlar (Klasik resimlerdeki Hristiyan azizlerinin başını çevreleyen nur çemberinin kökeni, Helios'un başını çevreleyen ışıklı halkaya dayanır). Tanrıça Nike bir olayı temsil ederken, Helios ile yıldızlar doğal güçleri temsil etmektedir. (British Museum koleksiyonundan / Art Resource, New York)

İlahî mitoslarda olaylar, genelde, çok eskilerde kalmış veya içinde yaşadığımız düzenden farklı, zaman ve mekân kavramlarının sıradan insanların algıladığından farklı anlamlar taşıdığı bir dünyada geçer. Yunan mitoslarından birinde, örneğin, Zeus'un dünyaya nasıl hükmetmeye başladığı şöyle açıklanır: Tanrıların* ilk soyu olan Titanlarla savaşmış, korkunç ve kanlı bir çarpışma sonucu onları yenmiş ve onların kalıntıları üzerine kendi krallığını kurmuş. Bu olayların ne zaman gerçekleştiğini sormak anlamsızdır, çünkü bütün her şey, insanlık tarihinin başlangıcından çok önce olup bitmiştir. Dahası, Yunan ilahî mitoslarının çoğu, insanoğlunun tanıdık dünyasının dışında, Olympos Dağı gibi çok uzak ve hiçbir ölümünün ulaşamayacağı bir yerde geçer.

Görülebileceği üzere, pek çok geleneksel söylenceye konu olmuş tanrılar hem hikâye edilen olayların aktörleri hem de saygı gösterilen kutsal varlıklardır. Zeus, Yunan mitoslarındaki karakterlerden biri olmasının yanı sıra, Yunanlıların onuruna tapınaklar diktikleri, kurbanlar adadıkları ve şölenler düzenledikleri bir tanrıdır da. Tanrıların bu çifte hayatı nedeniyle ilahî mitoslar, dinî metinlermiş gibi algılanabilir, fakat bu ikisini birbirinden net bir şekilde ayırmak gerekir. Mitoslar geleneksel anlatı biçimleridir; dinî metinlerin temeli dinî inançlar ve inançlardan kaynaklanan davranış kalıplarıdır. İnanç, en yalın şekliyle, "bütün eylemlerimizin temelinde bulunan ve (kanıt olsun olmasın) sorgusuz kabul ettiğimiz şeyler," olarak tanımlanabilir. Örneğin Yunanlılar yağmuru Zeus'un yağdırdığına inanıyorlardı. Bu nedenle, kuraklık zamanlarında yağmur yağdırsın diye onun adına hayvanlar kurban ediyorlardı. Mitoslar, sıklıkla, dinî bir ritüele veya dinî bir davranış biçimine akılcı bir açıklama getirir, fakat bir mitosu, hatta ilahî varlıklarla ilgili olanları bile, dinî hiçbir bağlama oturtmaksızın,

* Büyük [T] ile yazılan Tanrı, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinlerdeki tek, kadir-i mutlak yaratıcı anlamındadır. Küçük [t] ile yazılan (ve çoğul olarak kullanılabilen) tanrı ise, antik inanışlarda yer alan ve olağanüstü güçlere sahip çok sayıdaki ilahî varlıklardan biri anlamındadır. *Yarıtanrı* kavramı, bir tanrı ile ölümlü bir insanın birlikteliğinden doğanlara karşılık gelmektedir. Bazı yarıtanrılar öldükten sonra tanrılaşırlar. İlah (veya mabut) sözcüğü ise, hem Tanrı hem de tanrılar anlamında kullanılan bir terimdir. Buradaki tanrı, küçük [t] ile yazılan tanrıdır.

Hristiyan
Havaşın
kötü

İlahî
Mitoslar
DİNİ
METİN
DEĞİL

dinî bir eylemde bulunuyormuş gibi olmadan aktarabiliriz. İlahî mitoslarla din arasındaki ilişki oldukça karışıktır ve bu konuya ileride geri döneceğiz; şimdilik mitosların, topluluk üyeleri için kolektif önem taşıyan geleneksel anlatı biçimleri olduğunun, dinin ise belli durumlarda belli davranış biçimlerini harekete geçiren inançlar dizgesi olduğunun altını çizmekle yetinelim.

İlahî mitosların antik dünyadaki işlevi, dünyanın neden öyle olduğuna bir açıklama getirmektir; günümüzde bu işlevi kuramsal bilim üstlenmiştir. Mitosların çoğu evren, tanrılar, tanrıların hem birbirleriyle hem de insanlarla ilişkileri gibi büyük olayların; ekinlerin yetişmesi, mevsimlerin döngüsü, şarap yapımı, kehanet ve keramet gibi insanoğluya ilgili ekonomik ve toplumsal olguların nasıl ortaya çıktığıyla ve nasıl sona erdiğiyle ilgili hikâyeler anlatır. Bazı mitoslar ise, yerel töreler ve gelenekler gibi daha sınırlı konularla ilgilenir.

Konunun teknik ayrıntılarına girecek olursak, bu tür açıklayıcı mitosları etiyolojik* mitoslar olarak tanımlayabiliriz. Yaratılış mitosları etiyolojik anlatıya örnek olarak verilebilir, çünkü dünyanın nasıl var olduğuna dair bir açıklama sunar. Sicilya'daki meşhur yanardağ Etna'nın nasıl doğduğuna anlatan mitos da etiyolojik bir mitostur. Zeus, ağzından alev püskürten canavar Typhoeus'u Etna Dağının altına hapseder, ama canavar ağzından duman ve lav püskürtmekten vazgeçmez. Bir diğer örnek de Persephone mitosudur. Ekinlerin tanrıçası Demeter'in kızı olan Persephone yılın dört ayını yer altı dünyasında geçirmek zorundadır ve Demeter, bu zaman süresince -sıcak, kurak yaz ayları boyunca- toprakta hiçbir şeyin yetişmesine izin vermez. Çoğu kişiye göre mitos, mevsimlerin değişimini "izah etmektedir." Etiyolojik hikâyeler, günümüzdeki anlamıyla (mantıksal/bilimsel) "açıklama" yöntemlerinin ortaya çıkışından çok zaman önce var olmuş şeylerin varoluş nedenlerini "akıl yürütme" yoluyla anlamlandırma çabalarından doğar.

Hem ilahî mitosların hem de modern bilimin hedefi dünyayı olduğu şekliyle açıklamaktır, ama bunu farklı biçimlerde yaparlar. Bilimsel açıklama yöntemi, tekrarlanabilir nicel deneyler yoluyla bulunmuş, ya da en azından varlığı doğrulanmış istatistiksel olasılıklar ve kişisel etkilerden arındırılmış genel kanunlara dayanır. Öte yandan geleneksel anlatı/hikâye formatında ifadesini bulan mitosların giriştiği açıklamalar, dünyayı, doğaüstü güçlere sahip varlıkların/tanrıların kendi uygun gördükleri şekilde yönettiklerini varsayar. Doğa olaylarının arkasındaki güçlere, özellikle tutarsızlık, önceden kestirilemezlik gibi insani özellikler atfetmek, mitosların en önemli karakteristiklerindendir. Yıldırım, örneğin, fiziksel güçlerin doğal bir sonucu değil, Zeus'un öfkesinin dışavurumudur. Dolayısıyla, Yunan mitosları, sırf bir gazez uğruna Niobe'nin on dört çocuğunu birden katleden Artemis ve Apollon'un hikâyesinde olduğu gibi, beklenmedik ve sarsıcı ölümlerden tanrıları sorumlu tutabilir. Modern bilim insanları kanser karşısında çaresiz kalabilir, ama gerçekleşen ölümleri hiçbir zaman doğaüstü ve akıl dışı güçlere bağlamayı düşünmezler. Modern dünya, bilimsel düşünce ile geleneksel (determinist) düşünce arasındaki -hâlâ devam eden- işte bu mücadeleden doğmuştur.

Antik Yunan ilahî mitosları II. Bölümde daha ayrıntılı incelenecektir.

* Nedenbilim (İng. *Etiology*). Etiology sözcüğü, Yunancada neden, sebep anlamına gelen *aition* sözcüğünden türetilmiş bir terimdir. Genelde nesnelerin ve olguların, günümüzdeki yaygın kullanımıyla hastalıkların nedenlerini açıklamayı amaçlayan bilim dalı karşılığında kullanılmaktadır. (Ç.N.)

İlahî Mitos → Modern Bilim
Efsane → Tarih

Efsane

Sözlü kültürlerdeki ilahî mitosların modern Batı toplumlarının yazılı kültür dünyasındaki karşılığı bilimse, efsanenin karşılığı tarihtir. Gerek efsane gerekse modern tarihi metinler, "Geçmişte neler oldu?" sorusuna karşılık arar. Geçmiş, bugün olanların nedenlerini gösterir ve bugünü anlamamıza yardımcı olur, bu nedenle efsane anlatımı, sözlü kültür zamanında yaşamış pek çok insan için ayrı bir önem taşır. Bu durum, eski Yunanlılar için de aynıydı. Efsanelerin ana karakterleri tanrılar ve tanrıçalar değil, sıradan insanlardır. Sık sık işin içine doğaüstü güçler karışsa da, oynadıkları roller insan kahramanların rollerinin yanında ikinci planda kalır. Orestes efsanesi örneğinde olduğu gibi, tanrı Apollon, Orestes'e annesini öldürmesini buyurur, fakat hikâyede asıl vurgulanan nokta Orestes'in buyruğu yerine getirmesi ve bu eyleminin sonucunda başına korkunç olayların gelmesidir.

Efsanelerin başaktörleri kadın ve erkek kahramanlardır. Soyluluk derecelerine göre kendi aralarında sıralanan kral ve kraliçeler, prens ve prensesler ve seçkin aristokratlar grubunun diğer üyeleridirler. Olağanüstü fiziksel ve kişisel özellikleri vardır ve sıradan insanlardan daha güçlü, daha güzel veya daha cesurdurlar. Pek çok Yunanlı böyle efsane kahramanlarının gerçekten yaşamış olduğuna, hatta bazı köklü aileler, soylarının o kahramanlara dayandığına tereddütsüz inanmaktadır. İlahî mitoslar bizimkinden çok farklı veya çok eski bir dünyada geçen efsanelere konu olan olaylar zamanın başlangıcında, muazzam şehirlerin kurulduğu, efsanevi kahramanların imkânsız işlerin üstesinden geldiği, korkunç canavarların alt edildiği ve dehşetli savaşların patlak verdiği çok eski bir zamanda ama bizim dünyamızda bir yerde geçer.

Dolayısıyla eski Yunanlıların çoğu, efsanevi kahramanların lahitlerine ve anlatılan maceralara mekân olmuş ve gerçekten var olan yerlere bakıp, Troia Savaşı gibi olayların gerçekliğinden şüphe duymuyorlardı; ne var ki, geleneklerini tarihi gerçeklerle karşılaştırmak için ellerinde güvenilir bir araç yoktu. Günümüzde, arkeolojik bulgular ve tarihi araştırma teknikleri ile donanmış akademisyenler, geleneksel anlatıların sözlü olarak aktarılması sürecinde tarihi gerçeklere pek dikkat edilmediğinin farkındadırlar. Yunan mitosları uzak bir geçmişteki yaşam koşullarından çok, bu mitosları kuşaktan kuşağa aktaran anlatıcıların yaşam koşulları ve gündelik dertleriyle ilgili bilgi vermektedir.

Yine de efsanelerde bazı tarihi gerçeklere rastlamak mümkündür. Günümüz akademisyenleri uzunca bir zamandır Yunan efsanelerinin, arkeolojik kazılar sonucu varlığından haberdar olduğumuz belli bazı tarihi dönemlerdeki önemli olaylar ve güç ilişkileri hakkında, biraz bulanık da olsa gerçek bilgiler içerdiğini düşünüyorlar. Efsanelerde adı geçen çoğu ismin tarihin bir döneminde, büyük olasılıkla Geç Tunç çağına (İ.Ö. yaklaşık 1600-1150) denk gelen Mykenai uygarlığı zamanında gerçekten yaşamış olması kuvvetle muhtemel. Örneğin, Troialı Helen'in efsanevi kocası Menelaos'un adı, "insanların koruyup kollayıcısı" anlamına gelmektedir. Böylesi belirgin bir anlamı olan bu isim, o dönemde var olduğu artık kesinleşmiş aristokrasiye özgü bir isimdir ve benzerlerine (2. Bölümde tartışacağımız, Mykenaili ait Lineer-B tabletleri gibi) yazılı kaynaklarda sık rastlanmaktadır.

Efsane
ZAMAN
ve
MEKAN

///
00000

Mitos
kime
dair
bilgi
verir?

RESİM 1.2 Troia'nın şehir duvarları. Troia'daki en erken yerleşim, İ.Ö. 3000'lere kadar gider, ancak burada görülen kale duvarları altıncı yerleşim katmanında bulunur (Troia VI), İ.Ö. 1400'lerde inşa edilmiş ve İ.Ö. 1230 civarı yıkılmıştır. Düzgün kesilmiş kireçtaşı bloklarından, içeri doğru aç yapacak şekilde inşa edilen duvarlarda, ikisi kulelerle korunmuş en az dört cümle kapısı bulunmaktadır. Yunanlıların Troia Savaşı efsanelerine ilham kaynağı olan Troia, büyük ihtimalle ya Troia VI'da ya da onun daha sonraki halefi, İ.Ö. 1180 civarı yıkılan Troia VIIa katmanındaki Troia'dır. (Fotoğraf yazara aittir.)

Diğer kanıtlar ise arkeoloji tarafından sağlanmakta. Yapılan kazılarda da görüldüğü üzere, efsanelerde anlatılan önemli olaylara mekân olmuş yerlerin çoğu Geç Tunç Çağının büyük yerleşim merkezleridir. Troia, örneğin, İ.Ö. 1230'da tamamen yerle bir olana kadar oldukça önemli bir yerleşim yeri idi. Yunan efsanelerinde anlatıldığı gibi, Yunan savaşçılar tarafından yok edildiğine dair elimizde bir kanıt olmasa da, efsane ile arkeolojik bulgular arasında şaşırtıcı paralellikler bulunmaktadır (Resim 1.2).

İlahi mitoslar gibi bazı efsaneler de belli bazı etiyolojik işlevlere sahiptir. Yunan efsanelerinden biri Atinalıların, daha önceki bahar şarap festivallerinde hep ortak çanaklardan şarap içerken neden en son festivalde yanlarında kendi şarap testilerini getirdiklerini şöyle açıklar: Babasının öcünü almak için kendi öz annesini öldüren Mykenaili prens Orestes, festival zamanı Atina'ya gelir. Atina kralı, Orestes'i onursuz bir şekilde kovmak istemez, ama Atinalıların, elini öz annesinin kanına bulamış biriyle aynı şarap çanağını paylaşarak küçük düşmelerine de gönlü razı olmaz. Bu nedenle her bir Atinalıya kendi şarap testilerini getirmelerini ve şaraplarını kendi çanaklarından içmelerini söyler. Gerçekte, ayrı testilerden ve çanaklardan şarap içme olayı, o mevsimde ortalıkta dolaştığına inanılan ruhlardan illet kapılmasın diye alınan bir önlemden kaynaklanmıştır. Orestes'in ziyaretiyle bir ilgisi yoktur ve bu hikâye, ayrı testiler geleneğinin başlamasından çok sonra ortaya çıkmıştır. Çoğu mitosun kökeninde bu tür gerçekler yatar.

Antik Yunan ve Roma efsaneleri, epik mitosların genel özellikleriyle birlikte 3. Kısımda ayrıntılarıyla incelenecektir (12. Bölüm).

Halk Hikâyesi

Aynı başlık altına alınabilecek geleneksel anlatı çeşitlerinin bolluğu nedeniyle halk hikâyesini tanımlamak, ilahî mitosları ya da efsaneleri tanımlamaktan daha zordur. Bazı akademisyenler halk hikâyelerini, ilahî mitos veya efsane kategorisine girmeyen bütün geleneksel anlatılar olarak tanımlıyor. Bu tanımlamaya göre, "Külkedisi" ve "Pamuk Prenses" gibi tanınmış masalların da aralarında olduğu, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Jacob ve Wilhelm Grimm kardeşler tarafından yazıya aktarılan pek çok Alman hikâyesi bu kategori içine alınabilir. Benzer bir şekilde, Yunanlı yazar Aesop/Ezop'a (İ.Ö. 6. yy.) atfedilen "Kaplumbağa ile Tavşan" gibi fabllar, *Bin Bir Gece Masalları*'nda geçen "Gemici Sinbad" ya da son iki yüz yıl içinde Kuzey Amerika ve Afrika'da kayda geçirilen pek çok sözlü anlatı da halk hikâyesi olarak ele alınabilir. Çoğu kültürün "mitolojisinde" son derece az sayıda ilahî mitos veya efsane varken, neredeyse bütün anlatılar halk hikâyesidir.

Bu kadar çeşitlilik arasında yine de bazı ortak noktalar yok değildir. Efsanede olduğu gibi halk hikâyesinde de -arada bir tanrılar ve ilahî güçler araya girip önemli roller oynasalar da- ana karakterler insanlardır. Fakat halk hikâyelerinin insan kahramanları krallar, kraliçeler ve onlar gibi yüce insani özellikleri veya toplumsal statüleri olan kişiler değil, sıradan erkekler, kadınlar ve çocuklardır (ki onlara *halk hikâyesi* denmesinin nedeni de budur). Bir tür halk hikâyesi olan ve karakterlerin hayvanlar olduğu fablda bile, hayvanlar sıradan insanlar gibi konuşur ve hareket eder (Fabllar, Yunanlıların ayrı bir isim verdiği tek masal türüdür. Türkçede bilinmeyen, gizem, muamma anlamlarına gelen *enigma* ["fabl gibi"] sözcüğünün kökeni de bu sözcüktür: *ainos*).

Halk hikâyeleri, efsanelerin aksine, insanoğlunun başına geçmişte neler geldiğini anlatmaya kalkışmaz. Yunanlılar Akhilleus'un, Helen'in ve Orestes'in bir zamanlar gerçekten yaşadığına inanmış olabilirler, ama kimse Pamuk Prenses'in, Külkedisi'nin, Hansel ve Gretel'in ya da Kızılderi mitolojisindeki kurnaz Karga'nın gerçekten var olduğuna inanmaz. Halk hikâyelerinin kahramanları -en azından başlangıçta- toplumun alt tabakalarındandır ve bir şekilde başka karakterlerin hışmına uğrarlar. Halk hikâyesi kahramanı, zekâsı ve becerileri yukarıdakiler tarafından takdir edilmeyen, dışlanmış bir kişidir. Tipik olarak, üç kardeşin en küçüğüdür ve diğer kardeşleri ya da üvey annesi tarafından kötü davranılır. Hikâyenin sonunda genellikle talihsiz olaylar tersine döner, her şey mutlu sona bağlanır (ki bu, halk hikâyelerinin en bilinen özelliğidir). Başlangıçta akılsız ya da beceriksiz olarak görülen kahraman bütün güçlükleri aşar ve sonunda hak ettiği ödülünü alır. Halk hikâyelerinin bir başka tipik özelliği ise istediklerini beklenmedik, şaşırtıcı yollarla elde eden hilebaz -ya da kimi zaman düzenbaz- karakteridir.

İlahî mitoslar dünyanın neden böyle olduğuyla ilgili cevaplar arar, efsaneler geçmişte neler olduğunu anlatırken, halk hikâyelerinin birincil işlevi eğlendirmektir. Bunun yanı sıra halk hikâyeleri, bazı davranış kalıplarını öğretmede ve pekiştirmede önemli roller de üstlenebilir. Ailenin hiyerarşik yapısı içinde çocukların yeri gibi evrensel denebilecek konulara değinirler. İnsanın başına gelenler ne olursa olsun iyinin ödülünü alacağı, kötünün de cezasını çekeceğine olan inanç gibi evrensel denebilecek duygulara hitap ederler. O

zamanların dünyasında halk hikâyelerinin üstlendiği işlevi, günümüz modern yazılı kültüründe romanlar ve filmler üstlenmiştir. Bu nedenledir ki ana akım filmlerin neredeyse tamamı “mutlu sonla” biter.

Eski Yunan ve Roma’dan günümüze kadar bozulmadan gelmeyi başaran çok az örnek olmasına karşın halk hikâyesi, Yunan mitosları üzerine yapılan çalışmaların önemli bir parçasını oluşturur. Bunun nedenini anlamak için halk hikâyelerinin ayırt edici bir özelliğini hatırlamamız yeterlidir. Halk hikâyelerinin, daha ilk görüşte kolaylıkla tanıyabildiğimiz, tipik özelliklere sahip türleri vardır ve birbirinden zaman ve yer açısından çok uzak kültürlerde anlatılagelen hikâyelerde bile ortaklırlar. Araştırmacılar, dünya üzerindeki farklı kültürlerde ortak yedi yüzden fazla **halk hikâyesi türü** tespit etmişlerdir. Bazı durumlarda bir tür, o türe ait ünlü bir örneğin adıyla anılır. Örneğin “Külkedisi türü,” ablaları veya üvey annesi tarafından kötü davranılan, bir perinin yardımıyla prensesler gibi giyinerek bir baloya giden ve orada prensin dikkatini çektikten sonra ortadan kaybolan ama daha sonra bir şekilde bulunan ve sonunda prensle evlenen bir kızın anlatıldığı hikâyelerin genel adıdır.

Halk hikâyesi türleri, **halk hikâyesi motifleri** denen daha küçük unsurlardan oluşur ve bu unsurlar sonsuz sayıda kombinasyonlarla bir araya getirilebilir. Bir edebî türde bazen tek bir motif bulunabilir, fakat halk hikâyelerinde genelde birden fazla motif vardır. Bu halk hikâyesi motiflerini, bir araya gelerek masalın gövdesini oluşturan hücreler olarak düşünebiliriz. Dolayısıyla bir halk hikâyesi türü, sonunda bağımsız bir öykü oluşturan motifler yumağıdır. Bağımsız öyküden kasıt, anlam kazanmak için daha büyük çapta başka bir öyküye ihtiyacı olmayan, kendi içinde başı sonu belli bir anlam bütünlüğü taşıyan öyküdür. “Külkedisi türünü” oluşturan motiflerden bazıları, örneğin, “kötü davranılan küçük kız kardeş,” “yardımsever peri,” “geride kalan cam ayakkabı” ve “prensle evlilik” olarak sayılabilir. Bir motif, birden fazla farklı türde ortak olabilir. Örneğin, pek çok halk hikâyesinde kahraman büyüyüp belli bir yaşa geldiğinde kismetini aramak için evinden veya yurdundan ayrılır. Bu motif tek başına bir tür oluşturamaz. Bir türün ayırt edici özelliği, yinelenen motif öbekleridir.

PERSPEKTİF 1.2

GRİMM KARDEŞLER

Grimm Masalları’nı duymayan yok gibidir. Almanca orijinal adı *Kinder- und Hausmärchen* (Çocuk ve Yuva Masalları) olan bu derleme 1857’de bugün bilinen şeklini almış, fakat bütün masalların bir araya getirilmesi elli yıl sürmüştür. Jacob ve Wilhelm Grimm kardeşler, derlemenin daha birinci baskısında bile (1812-1815) Almanya ve diğer Cermen ülkelerde bulunan neredeyse bütün halk hikâyesi türlerinden birer örneği bir araya getirmeyi başarmışlardır. Daha sonraki bütün halk hikâyesi çalışmaları, varlıklarını Grimm Kardeşler’in bu muazzam eserine borçludur.

Grimm Kardeşler dünyaca ünlü bu masalları nereden buldular? Kaynakları basılı belgeler değildi. En iyi kaynaklarının, “halis Hessian (orta batı Almanya) masallarını” çok iyi bilen ve çok güzel anlatan bir “köylü kadın” olduğunu söylüyorlardı. Fakat bu

kadının, gerçekte, Fransız Protestan bir aileye mensup bir terzinin karısı olduğunu ve Grimm Kardeşler’in kaynakları arasında hiçbir zaman gerçek köylü olmadığını, hepsinin de iyi eğitim almış, hatta bazılarının aristokrat kadınlar olduğunu biliyoruz. Dönemin romantik ruhuna uysun diye olsa gerek, Grimm Kardeşler derledikleri masalların, gerçeklerin bozulmadan korunduğuna inanılan “halk” arasından gelmelerini uygun görmüşlerdir.

Geleneksel masallarla çalışırken hep şu sorunla karşı karşıya kalınır: Elimizdeki yazılı versiyon, yazının olmadığı zamanlarda sözlü olarak kulaktan kulağa aktarılan masala ne kadar yakındır? Grimm Kardeşler bilim adamıydılar, ama yine de orijinal kaynaklarını “daha güzel” kılmak için metne müdahale etmede, hatta kimi durumlarda yeniden yaratmada bir beis görmemişlerdi. Örneğin, 1812-1815 tarihli ilk baskılarından “Kurbaga Kral” masalı şöyle başlar:

Bir zamanlar bir kral ve bu kralın bir kızı varmış. Bu kız ormana gidip soğuk bir pınarın başında oturmayı pek sevmiş. Eline de en sevdiği oyuncak olan altın bir top alır, onu havaya atıp tutarak oynar, zamanını böyle geçirirmiş. (*Kinder- und Hausmärchen*, 1812-1815, 1:1)

Daha sonraki baskılarda bu sahne geliştikçe gelişmiş ve Wilhelm Grimm tarafından yayına hazırlanan 1857’deki son baskıda şu hâli almıştır:

Dilek dilemenin hâlâ işe yaradığı çok eski zamanlarda bir kral varmış. Bu kralın kızları pek güzelmışler. Ama en küçüğü o kadar güzelmış ki görmüş geçirmiş güneş bile ne vakit bu kıza rastgelse hayran olurmuş. Kralın sarayına yakın bir yerde büyük, karanlık bir orman, bu ormanda yaşlı bir ihlamur ağacı, ağacın altında da bir pınar varmış. Pek sıcak günlerde prenses ormana gider, bu serin pınarın kıyısında otururmuş. Canı sıkınsa eğer, yanında bir altın top götürür, havaya atıp tutarmış. Bu, kızın en sevdiği oyunmuş. (*Kinder- und Hausmärchen*, Son Basım, 1857, 1:29)

Bu son versiyonda okuduklarımız halktan bir “köylünün” sözleri değildir; hatta iyi eğitilmiş ve aristokrat bir aktarıcının bile değildir; bu cümleler bizzat Grimm Kardeşler’in cümleleridir. Wilhelm Grimm bu “stilistik süslemelerin” nihai misyonuna (yani Alman “Çocuk ve Yuva Masallarını” kayıt altına alma amacına) zarar vereceğini hiç düşünmemişti, çünkü kullanılan kelimeler ne olursa olsun masaldaki temel motiflerin değişmediğini düşünüyordu. Muhtemelen pek çok mitos anlatıcısı ona hak verirdi.

Halk hikâyeleri motiflerinde hemen hemen hiçbir zaman sıradan olaylara, insanlara veya durumlara rastlanmaz. Bir “kız kardeş” motif değildir, fakat “ablalarından kötülük gören küçük kız kardeş” motiftir. “Kadın evinden çıkıp çarşıya gitti” durumunda bir motif yoktur, fakat “kahramanımız kendini görünmez kılan şapkasını giydi, uçan halısına atladığı gibi Kaf Dağının ardındaki ülkeye gitti” örneğinde tam dört motif vardır: “görünmezlik şapkası,” “uçan halı,” “sihirli bir şekilde havada uçmak” ve “harikalar diyarı.” Bunların dışında, “su kaynağını/kuyuyu koruyan ejderha” veya “sahibini kötülüklerden koruyan tılsım” gibi motifler de oldukça sık rastlanan motiflerdir. Çağdaş akademisyen ve araştırmacılar, sayıları binleri bulan halk hikâyesi motiflerini büyük bir titizlikle tasnif edip tanımlamışlardır. Bu sayede elimizdeki motife bakıp, aynı motifin dünyanın başka neresinde ve hangi halk hikâyesinde de olduğunu kolayca görebiliyoruz.

Yunan mitoslarında sık rastlanan türlerden biri de **arayıştır** (İng. *quest*). Bu türde, özel bir nesneyi arayıp bulmak zorunda bırakılan hikâye kahramanı yabancı, korkutucu veya çok güzel bir diyara doğru yolculuğa çıkar. Gittiği yerde genellikle bir ejderha, canavar, dev veya son derece kötü ruhlu bir kişi olarak somutlaşan zorlu bir hasımla karşılaşır. Bu hasmı tek başına alt etmesi mümkün olmadığı için kahramanın hayvanlardan, cinlerden/perilerden, doğaüstü güçlerden veya sihirli güçleri olan silah ya da nesnelerden yardım alması gerekir. Kahraman çoğu zaman zeki, kurnaz ve becerikli biriyken hasmı aptal ve zalim bir zordur. Kötü karakter kahramanı tutsak eder, büyüler, hatta öldürür, fakat hikâyenin sonunda kahraman, genelde hile yoluyla, kaçmayı başarır, büyüden kurtulur ve hasmını genellikle acımasız veya korkunç bir cezayla bertaraf eder. Kahraman, aradığı şey her ne ise onunla evine döner ve prensesle evlenerek ya da krallığa veya büyük bir hazineye ortak olarak emeklerinin karşılığını alır.

Bu motiflerin pek çoğu, Yunan mitolojisindeki Perseus hikâyesinde mevcuttur (bkz. Bölüm 14). Perseus, annesine göz koyan zalim bir kral tarafından tehlikelerle dolu bir yolculuğa gönderilir. Tanrıça Athena, **nymphalar** ve bir sürü sihirli nesnenin de yardımıyla Perseus, dünyanın öbür ucuna kadar gider ve korkunç Gorgon'u öldürür. Canavarın ölüm saçan başını bir torbaya koyarak dönüş yoluna koyulur. Yolda, kayaya zincirlenmiş bir kadını tehdit eden bir deniz canavarını öldürür. Kadını da yanına alarak Yunanistan'a döner, kadınla evlenir ve zalim kralı öldürür. Bu hikâye Yunan mitoslarının, normalde efsane olarak görülebilecek bir anlatıyı halk hikâyesi motiflerini kullanarak nasıl daha çok yönlü olarak işlediğini göstermesi açısından ilginçtir. Örneğin, hikâye boyunca Perseus'un Argos'ta doğduğunu ve Seriphus adasında yoksul bir balıkçı tarafından büyütüldüğünü, Larissa'dayken dedesi Akrisios'u kazara öldürdüğünü, Tirnys'e göçtüğünü ve orada, daha sonra kendi çocuklarının hükmedeceği Mykenai'yi kurduğunu da öğreniriz. Bu ayrıntılar aslında yaygın olarak efsaneye özgü ayrıntılardır. Dolayısıyla Perseus mitos, ne tam olarak bir efsane ne de tam olarak bir halk hikâyesidir, ikisinin karışımıdır.

Genel olarak özetleyecek olursak, Yunan mitoslarının büyük çoğunluğunun halk hikâyeleri ile bezenmiş efsaneler olduğunu söyleyebiliriz. Bu hikâyelerin karakterleri, genelde, gerçekten yaşamış olma ihtimali olan, başlarından geçen olaylar önde gelen Yunan şehirleriyle özdeşleşmiş, toplumun yüksek tabakasına ait kadın ve erkek isimlerine sahiptirler. Bununla birlikte, yaşadıkları maceralar halk hikâyelerine yakınlığından türden maceralardır. Mitos türlerini birbirinden ayırt edebilmek için aralarına çektiğimiz çizgiler, mitoslarla ilgili düşünce biçimimizi düzenlemede oldukça önemli bir rol oynarlar, fakat şunu akıldan çıkartmamamız gerekir ki tanımladığımız bu ayrımlar bugünkü entelektüel analizlerin sonucudur; o dönemde yaşayan Yunanlılar için bu tür ayrımlar söz konusu değildi.

MITOSBİLİM

Biyoloji ve antropoloji gibi örneklerden yola çıkacak olursak, *mitoloji* sözcüğünün aslında "mitosları inceleyen bilim" anlamında kullanılması gerekiyor,

fakat gündelik kullanımda mitolojinin bir bilim dalına değil de mitosların kendisine ya da belli bir grup mitosa karşılık olarak kullanıldığını görüyoruz. Dolayısıyla, örneğin birisi "mitolojiyi severim" dediğinde, aslında "mitosları severim," demek istemektedir. Ayrıca, Yunan ve Roma mitosları da sıklıkla "klasik mitoloji" olarak anılmaktadır. Açıkça belirtmemiz gerekirse biz, hangi bağlamda olursa olsun *mitoloji* terimini kullanmaktan kaçınıyor, bunun yerine terimin bir anlamını karşılamak için *mitos* veya *mitoslar* sözcüğünü, diğer anlamını karşılamak içinse *mitosbilim* terimlerini kullanmayı tercih ediyoruz.

Mitosların bilimsel olarak incelenmesi çok yönlü bir süreçtir. Günümüz akademisyenlerinin mitosbilime çok farklı yaklaşımları bulunmaktadır, fakat bu süreç kabaca dört ana kategoriye bölünebilir:

- Verili bir kültüre ait mitosların derlenip kayıt altına alınması
- Belli bazı mitosların o kültür içinde oynadıkları/oynamış oldukları rollerin analizi
- Bir kültüre ait mitoslarla, başka kültürlerdeki mitoslar arasındaki ilişkinin incelenmesi
- İnsanlık açısından anlamını ve etkisini bugün bile koruyan belli bazı mitosların veya mitos gruplarının bu özelliklerinin değerlendirilmesi

Önce birinci kategoriye, verili bir kültüre ait mitosların derlenip kayıt altına alınmasına bakalım. Matbaanın icadından bu yana gittikçe yaygınlaşan okuryazarlık ve şimdi de İnternet sayesinde çağ atlayan iletişim, mitosların insanlara günlük yaşamlarında yol gösterici olma işlevini büyük ölçüde azaltmış olsa da, sözlü geleneğe büyük önem veren ve bu geleneği hâlâ sürdüren pek çok kültür mevcuttur. Antropologların ve bu kültürleri inceleyen diğer akademisyenlerin üstlendiği görevlerden biri, hâlâ kuşaktan kuşağa aktarılmakta olan sözlü hikâyeleri, yazılı olsun olmasın, kayıt altına almaktır.

Eski Yunan ve Roma gibi artık yok olmuş antik kültürlerin sözlü hikâyeleri için doğrudan uygulanabilecek bir kayıt yöntemi, doğal olarak, yoktur. Yaptığımız tek şey, bu kültürlerin daha önceden yazıya aktarılmış mitoslarını incelemektir. Antik mitoslar, onlarla akademik anlamda ilgilenenler tarafından değil, farklı hedefleri olan kişiler tarafından yazıya aktarılmışlardır ve bu kişiler neredeyse hep erkektir. Bunun yanı sıra, kayda alınan sözlü anlatıların pek çok farklı versiyonu bulunur; bir yerde ve zamanda yazıya aktarılmış bir versiyon, başka bir yerde ve zamanda kaydedilmiş versiyondan neredeyse tamamen farklı olabilmektedir. Bunun bir sonucu olarak, elimizdeki kayıtlar tutarsız, kafa karıştırıcı ve eksiktir. Şu anda var olan örneklerden yola çıkarak herhangi bir mitosun tutarlı bir profilini çıkarabilmek için hatırı sayılır bir deneyim ve son derece titiz bir çalışma gerekmektedir.

Antik mitoslarla ilgili en zengin bilgi kaynağı edebiyat eserleridir. Edebi bir eser genelde anlatı formundadır ve bu nedenle sözlü geleneğe ait anlatılarla ortak bir yapısı vardır (giriş-gelişme-sonuç; olay örgüsü, karakterler, zaman-mekân). Yazılı dilin kodlarıyla üretilmiş edebî eserler bu yapısal öğelerini doğrudan doğruya sözlü anlatı geleneğinden alır. Dolayısıyla mitosbilim ile edebiyat incelemeleri arasında büyük benzerlikler vardır. Bununla birlikte, orijinal

sözlü anlatı ile bu anlatının kaydedildiği yazılı edebiyat eseri arasındaki yapısal benzerlikler aldatıcı olabilir. Bir edebiyat eserinin yazarı genelde tek bir kişidir ve bu yazarın adı sanı bilinir, oysa mitoslar anonimdir. Edebiyat eserinin yazarı, belli bir mitosu kendi bakış açısından yeniden üretirken, orijinal hikâyenin farklı yer ve zamanlardaki yeniden-anlatımlarında bulunmayan varyasyonları üretir. Dahası, yazar, mitosu doğrudan doğruya sözlü gelenekten almamış, kendinden önceki edebî eserlerdeki varyasyonlardan yola çıkmış da olabilir. Klasik kültürlerde bunun örneklerine o kadar sık rastlıyoruz ki çoğu zaman yaptığımız işin mitosbilim mi yoksa edebiyat incelemeleri mi olduğunu karıştırıyoruz.

Antik dönemlerde yaşamış halkların mitoslarıyla ilgili bir başka önemli bilgi kaynağı da arkeolojik kayıtlardır. Resim, heykel ve diğer edebiyat dışı eserler, yazılı kayıtlarda yer almayan varyantlar ile belli bazı mitosları kimin, nerede, ne zaman ve neden anlatmış olduğuyla ilgili önemli ipuçları sağlayabilmektedir. Yunan ve Roma sanatı antik mitosların yeniden canlandırılması sürecinde çok yararlıdır, ancak bir resim tek başına bir hikâye değildir. Resim, en fazla, mitostan bir sahne veya bir karakter gösterebilir. Ama yine de, görsel malzemeleri başka kaynaklar dolayısıyla bildiğimiz anlatılarla karşılaştırarak, çok daha fazla şey öğrenebiliriz. Görsel tasvirlerde kimin kim olduğunu, hangi mitostan hangi sahnenin anlatıldığını isabetli bir şekilde tahmin etmek genelde zordur, fakat bazı örneklerde karakterlerin isimleri resmin üzerinde bir yerde yazılıdır veya diğer kaynaklarla bağlantı kurabilmemize olanak sağlayan bazı görsel işaretler bulunur. Bunun olmadığı durumlarda sezgilerimize ve tecrübeli gözlerimize güvenmekten başka bir şey gelmez elimizden. Mitosları konu alan antik görsel eserlerle ilgili karşılaştığımız en zor problemlerden birisi de, resmedilen sahnenin veya karakterlerin yazılı kaynaklardan mı yoksa doğrudan doğruya sözlü kaynaklardan mı alınmış olduklarıdır. Öyle ya da böyle, antik Yunan ve Roma'dan günümüze sayısız görsel eser kalmış, bunlar üzerine yapılan araştırmalar sonucu çok değerli bilgilere ulaşılmıştır. Bu nedenle, elinizdeki kitapta Yunan keramiklerinden ve diğer sanat eserlerinden bol miktarda örnek bulunmaktadır.

Mitosları inceleyebilmek için akademisyenlerin başvurdukları ikinci yol, bazı belirli mitosların, ait oldukları kültür içinde üstlendikleri işlevlere bakmaktır. Sözlü geleneğin aktif olarak var olduğu bir toplulukta mitoslar birisi tarafından, birisine, bir vesileyle anlatılır. Hem anlatan kişinin hem de onu dinleyenlerin bir kimliği ve o kültür içinde belli konumları vardır. Erkek veya kadınlardır, zengin veya yoksuldurlar, toplum içinde sözü geçen nüfuzlu birileridirler veya değildirler. Bir mitosu tam olarak anlayabilmek için o mitosun, yeniden anlatım süreci içinde yer alan kişiler için ne ifade ettiğini, onlar nezdinde nasıl bir işlev yüklendiğini de bilmemiz gerekir. Mitosların, inançlara ya da hâlihazırda var olan pratiklere akılcı açıklamalar getirmeye çalışmaları nedeniyle etiyolojik olabildiklerinden daha önce bahsetmiştik. Fakat bir mitos başka şekillerde de iş görebilir. Onu anlatanların ya da dinleyenlerin toplum içindeki prestijlerini arttırmış mıydı, örneğin. Ya da, o günkü ekonomik-politik sistemi, iktidar ilişkilerini haklı çıkarmaya, düzeni

olumlamaya mı soyunmuştu yoksa bir karşı çıkışı mı dile getiriyordu? Ey-
lemin ve insan hayatının anlamını öğrenmeye duyulan o evrensel arzuyu harekete geçirebilmiş miydi?

Mitosları incelemenin üçüncü bir yolu da bir kültürdeki mitoslarla diğer kültürlerdeki mitoslar arasındaki ilişkilere bakmaktır. Dünyanın farklı yerlerindeki pek çok farklı kültürlerde ortak olarak görülen pek çok halk hikâyesi motifi olduğunu daha önce görmüştük. Bunun yanı sıra, bazı mitosların bir kültürden diğerine nasıl geçtiği, yeni kültür içinde o kültürün gelenek ve ihtiyaçlarına göre nasıl yeni biçimler aldığı da inceleme konusudur. Mitosların antik Orta Doğu'dan Yunanistan'a doğru yolculukları medeniyet tarihi içinde çok önemli bir yer tutar ve bu nedenle bu konuya da kısaca değineceğiz.

Mitoslar üzerine araştırma yapan akademisyenlerin başvurduğu son ve en çok önem verdikleri yol, mitosların yorumlanmasıdır. Bu eski hikâyelerin altında insanlık için önemli anlamı olan bir şeyler mi yatmaktadır? Bu hikâyeleri üreten kültür çoktan yok olmuşken, nasıl oluyor da bu kadar uzun zamandır bunca insanı etkilemeyi başarıyorlar? Hayal ürünü bu fantastik hikâyelerin altında derin gerçeklerin yatıyor olmasının özel bir anlamı mı var?

Gizli derin anlamlar ve mitosların gerçeklikle bağlantısı, antik dönemden beri sorulan soruların başında gelir. Kimileri, yüzeysel anlamın ötesine geçip derinlerde yatan gizli bir anlamın peşine düşerek mitoslarda felsefi veya psikolojik bir gerçeklik bulmaya çalışmışlardır. Ne var ki, bir mitos aslında şunu ya da bunu söylemek istiyor, demek her zaman ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Arada bir bazı yorumlar diğer bazı yorumlardan daha başarılı olsa da, kesin bir yargıya varmak veya bu yolda kanıtlar gösterebilmek neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte iyi bir yorum için konuya hassasiyet göstermek, sezgi sahibi olmak, o mitosu üreten toplumla ilgili bilgi sahibi olmak ve aslında görmek istediğini gören ve kendi tarafsızlığının bilincinde olmayan insan zihnini iyi tanımak gerekir. 'Mitosyorbilim' tarihini incelerken aslında mitosların kendisinden çok, insanların değer yargılarının zaman içinde nasıl bir değişime uğradığına şahit oluruz. Yine de, mitosların ne demek istediklerini yorumlamak, bazı akademisyenlere göre, bu işin en önemli parçasıdır. Dolayısıyla bu kitapta tartışmalarımızın temeli olarak pek çok farklı yoruma yer verdik. 25. Bölümün tamamı, mitosların nasıl yorumlandığına ve bu konuda ortaya atılmış pek çok kuramsal yaklaşıma ayrılmıştır.

ÖNEMLİ İSİM VE TERİMLER

ilahî mitos, 18
efsane, 18
halk hikâyesi, 18

etiyojik hikâye, 20
halk hikayesi türleri, 24
halk hikayesi motifleri, 24

OKUMA LİSTESİ 1. BÖLÜM

Aarne, Antti, and Stith Thompson, *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, 2nd rev. ed., trans. and enlarged by Stith Thompson (Helsinki, 1961).

Mitoslar
anlatımları
kültürde
nasıl işlevler
gösterirler?